

МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА ІЛЮСТРУВАННЯ ТВОРІВ ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО ЯК СТИЛЬОВИЙ ОРІЄНТИР У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ КНИЖКОВІЙ ГРАФІЦІ

Мета роботи. Дослідження мистецької спадщини ілюстрування творів Івана Котляревського та характеристика специфіки стилістичних прийомів, засобів художньої виразності видатних українських майстрів книжкової графіки у художньому трактуванні літературних образів Івана Котляревського. **Методологія** дослідження полягає в застосуванні загальнонаукових методів (аналізу та синтезу, індукції та дедукції, єдності історичного і логічного) та мистецтвознавчих методів (компаративний, типологічний, описовий). **Наукова новизна** роботи полягає у виявленні особливості стилістичних прийомів, засобів художньої виразності видатних українських майстрів книжкової графіки у художній трактовці літературних образів Івана Котляревського. **Висновки.** Нині ми маємо значний масив прекрасних творів у жанрі книжкової ілюстрації до творів українських літературних класиків. В цих творах водночас відобразилися і історія української літератури, і історія вітчизняної графіки, і історія культурно-історичного поступу України взагалі. Тому книжкова графіка є надзвичайно плідним об'єктом дослідження, тією точкою перетину, у якій відбувається процес непростих взаємодій чинників суспільно-політичних, духовно-культурних та безпосередньо художньо-естетичних.

Ключові слова: дослідження, культура, книга, мистецтво, ілюстрація, графіка, стиль.

Зайцева Вероніка Іванівна, преподаватель кафедры дизайна Института искусств Киевского университета имени Бориса Гринченка

Художественное наследие иллюстрирования произведений Ивана Котляревского как стилистический ориентир в современной украинской книжной графике

Цель работы. Исследование художественного наследия иллюстрирования произведений Ивана Котляревского и характеристика специфики стилистических приемов, средств художественной выразительности выдающихся украинских мастеров книжной графики в художественном трактовке литературных образов Ивана Котляревского. **Методология** исследования заключается в применении общенаучных методов (анализа и синтеза, индукции и дедукции, единства исторического и логического) и искусствоведческих методов (компаративный, типологический, описательный). **Научная новизна** работы заключается в выявлении особенности стилистических приемов, средств художественной выразительности выдающихся украинских мастеров книжной графики в художественной трактовке литературных образов Ивана Котляревского. **Выводы.** Сейчас мы имеем значительный массив прекрасных произведений в жанре книжной иллюстрации к произведениям украинских литературных классиков. В этих произведениях одновременно отразились и история украинской литературы, и история отечественной графики, и история культурно-исторического развития Украины вообще. Поэтому книжная графика чрезвычайно плодотворный объект исследования, та точка пересечения, в которой происходит процесс сложных взаимодействий факторов общественно-политических, духовно-культурных и непосредственно художественно-эстетических.

Ключевые слова: исследования, культура, книга, искусство, иллюстрация, графика, стиль.

Zaitseva Veronica, Lecturer of the Design chair, The Institute of Arts, Boris Grinchenko Kyiv University

Artistic heritage of illustration works Ivan Kotlyarevsky as style guide in modern ukrainian book graphics

Purpose of Article. The article illustrates the artistic heritage of Ivan Kotlyarevsky and characteristics of the specific stylistic devices and means of artistic expression famous Ukrainian book graphics artists in the artistic interpretation of literary images of Ivan Kotlyarevsky.

Methodology. Research methodology is to apply scientific methods (analysis and synthesis, induction and deduction, unity of historical and logical) and methods of art (comparative, typological, descriptive). **Scientific novelty.** The scientific novelty of the work is to identify the features of stylistic devices and means of artistic expression famous Ukrainian artists in the book graphic art interpretation of literary images of Ivan Kotlyarevsky. **Conclusions.** Today we have a large amount of fine works in the genre of book illustrations for works by Ukrainian literary classics. In these works the history of Ukrainian literature, history and national schedules, history and cultural and historical development of Ukraine in general are reflected. So book graphics is an extremely fruitful object of the study. It is the point of intersection where process of difficult interaction among sociopolitical, spiritual, cultural and artistic and aesthetic factors holds. A special place in the Ukrainian book graphics has always been occupied by the artistic heritage of the classical Ukrainian literature illustration. The book design has always been eminent in the Ukrainian graphic art.

Keywords: research, illustration, culture, images, book art, illustration, graphics, style.

Актуальність проблеми. Дослідження в галузі ілюстрування книжки є актуальним в сучасних умовах культурного відродження України. Процеси демократизації та національного відродження неабияк актуалізують потребу у дослідженні мистецької спадщини українських графіків, що оформлювали твори класика української літератури І. Котляревського. Тому ілюстрації до літературних творів Івана Котляревського видаються надзвичайно цікавим та евристично перспективним матеріалом, дослідження якого дозволяє розкрити зміст та джерело тих чи інших художньо-стилістичних видозмін у творчості видатних художників-ілюстраторів. Це має служити прикладом корисного досвіду у творчій діяльності сучасних художників-дизайнерів, ілюстраторів, що безперечно, сприятиме подальшому розвитку книжкового мистецтва України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Звичайно, українське мистецтвознавство не могло пройти повз явище української книжкової графіки. Здобуткам вітчизняних майстрів книжкової ілюстрації присвячено чимало мистецтвознавчих робіт, зокрема, таких знаних науковців як Н. Ю. Белічко, М. О. Криволапов, О. В. Ламонова, А. П. Шпаков, Р. М. Яців, Д. В. Малаков, Д. Д. Фоменко, І. Б. Бай, В. А. Бокань, Л. П. Польвий, О. К. Федорук, І. І. Верба, О. О. Авраменко, О. А. Лагутенко, П. В. Нестеренко, М. М. Гордійчук, О. Г. Костюк, в яких виявлено різні школи, напрями, особливості творчого методу та стилю різних майстрів, проаналізовано, як змінювались художні смаки та стилі в процесі оформлення літературних творів, розкрито творчий доробок в галузі книжкової графіки. Втім, дослідження творчого доробку українських майстрів книжкової графіки аж ніяк не можна назвати вичерпаним.

Метою статті є дослідження мистецької спадщини ілюстрування творів Івана Котляревського та характеристика специфіки стилістичних прийомів, засобів художньої виразності видатних українських майстрів книжкової графіки у художньому трактуванні літературних образів Івана Котляревського.

Виклад основного матеріалу. Особливе місце в українській книжковій графіці завжди займала мистецька спадщина ілюстрування творів класиків української літератури.

І це не випадково, яскраве та хвилююче слово геніїв української літератури Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Івана Котляревського та багатьох інших, не могли не надихнути вітчизняних графіків на відповідні образотворчі інтерпретації їх безсмертних творів.

В 1912 році з друкарні А. І. Гросмана в Києві вийшла окремою книжкою «Енеїда» Івана Котляревського. Це була перша проілюстрована літографія з малюнків олівцем, виконаних у 1874–1875 рр. тоді, ще зовсім юним Порфірієм Мартиновичем. Виявляючи байдужість до програмних завдань в Петербурзькій Академії мистецтв на сюжети античної міфології та Біблії, Мартинович вже тоді почав працювати над ілюстраціями до «Енеїди» Івана Котляревського. Героями його композицій були українці, його земляки – полтавчани. Мартинович один з перших повністю ілюструє «Енеїду» Котляревського. Не всі з цих ілюстрацій досконалі з формального боку, деякі зовсім слабо скомпоновані, особливо багатофігурні. Але кілька малюнків з цієї серії піднімаються до рівня великого творця

«Енеїди».

Вдруге ілюстроване ювілейне видання до поеми І. Котляревського «Енеїда» побачило світ в 1903–1904 рр. Оригінали малюнків були створені Василем Корнієнком видатним українським живописцем і графіком. Художник знав, що доти Україна буде спати непробудним сном, доки не розкажуть її дітям про минуле, доки не покажуть сучасне. Він мав намір намалювати малюнки до всієї історії України, а щоб якнайкраще змалювати минуле, він студіював народні думи та пісні, кожна дума чи пісня мала бути намальована пензлем. Акцентування національної тематики привносить неповторні ознаки у створення майстром прекрасних за своїм рівнем художніх образів.

Взірцем глибокого занурення в життя та побут людини було народне мистецтво, якому властиві певні канони і умовності, захоплення яскравими фарбами та безпосередність світовідчуття, уникнення зовнішньої описовості. Всі ці пошуки в галузі суто графічної мови і мистецтва книги знайшли розвиток у творчості Георгія Нарбута. Візірцем глибокого занурення в життя та побут людини було народне мистецтво, якому властиві певні канони і умовності, захоплення яскравими фарбами та безпосередність світовідчуття, уникнення зовнішньої описовості.

Акцентування національної тематики привносить неповторні ознаки у створення майстром прекрасних за своїм рівнем художніх образів. У графічній творчості Георгія Нарбута поєдналися різні стилі й мистецькі напрями – від модерну, неокласицизму, необароко до неопримітивізму, футуризму включно. Полістилізм пластичної мови Нарбута став тим підґрунтям, на якому з'явилося таке неповторне явище, як «нарбутівська течія» в українському мистецтві 1920-х років [5, 128].

Останнім великим мистецьким задумом Георгія Нарбута було ілюстрування «Енеїди» Івана Котляревського, але через передчасну смерть він встиг виконати лише одну ілюстрацію.

За ілюстрування безсмертного твору художник взявся у 1918–1919 роках. Його пробна ілюстрація до поеми стала лунким барвистим акордом не тільки у заспіві до поеми, а й до всіх подальших її ілюструвань. Митець сприйняв «Енеїду» як поему про велич і непоборність українського народу і виконав малюнок в урочистому піднесеному плані. Казкове враження справляє гармонійне поєднання різних відтінків червоного кольору, яким характеризується Енеєва ватага, і ніжних тонів краєвиду [2, 118].

Протягом 20-х років у книжковій графіці працював самотній майстер Іван Падалка. Спадщина митця досить різноманітна, в його творах помітні ознаки різних напрямів мистецтва тих років. Творчість Івана Падалки неможливо віднести до якогось одного певного напрямку – реалізму, неопримітивізму, конструктивізму. Наприкінці 20-х – початку 30-х років ХХ століття І. Падалка почав створювати ксилографічні ілюстративні обкладинки. Ксилографії майстра лаконічні. Він очищує форму від зайвих деталей і прикрас, декоративно вирішує великі маси й окремі деталі. Позитивною рисою ілюстрацій Падалки є також чітко визначена національна своєрідність, що в першу чергу виявляється в неповторній характерності й типовості художніх образів, пейзажу, побутового оточення й одягу.

В 1931 році Іван Падалка ілюструє поему І. Котляревського «Енеїда». У відомій роботі до книжки художник знову повертається до улюбленої народної лубочної картинки. Його Еней, що хвацько підкручує вуса, зображений на тлі тугих вітрил, які несуть козацькі чайки по високих хвилях. Поривчастий рух героя художник поєднує з непохитною позою, динамізм ліній – із загальною симетрією композиції. Іван Падалка застосовує грибінчастий штрих, ритмічні повтори ліній, лаконічні абрис.

Внесок Івана Падалки в розвиток української книги не вичерпується лише його власним доробком на цій ниві. Викладаючи в Харківському художньому інституті (1925 – 1934 рр.), він виховав багатьох талановитих графіків: Й. Дайца, О. Довгаля, М. Котляревську, М. Деревуса, І. Хотінку, М. Фрадкіна та чимало інших відомих майстрів книги. Завдяки йому бойчукістська школа набула розвитку

в творчості Олександра Довгала.

Олександр Довгаль приділяв велику увагу декоративним елементам в оформленні книжки (заставкам, кінцівкам, ініціалам), а також постійно прагнув досягти органічної єдності ілюстрацій з шрифтовим набором. Працюючи над ілюстраціями, головну увагу звертав на психологічний зміст літературного твору, тому часто будував сюжети на протиставленні характерів головних героїв.

Останньою і, можливо, найцікавішою його роботою у книжковій графіці були ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського. Це сімдесят малюнків, що відзначалися надзвичайною живописністю і, водночас, графічною чіткістю. Цьому сприяла техніка виконання – акварель, пройдена пером. Сповнені гумору ілюстрації постають як образотворчий життєпис народного буття українців. В той же час тут звучать і саркастичні нотки, що висміюють суспільні недоліки поза конкретним часом. В інтерпретації художника події більш ніж столітньої давності наближаються до сучасності. В цій роботі Олександр Довгаль ще раз виявив свій неабиякий талант художника-сатирика.

Українську книжкову графіку цього часу не можна уявити без доробку відомого майстра ілюстрації Івана Іжакевича. Творчий метод його склався ще задовго до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Іван Сидорович Іжакевич (1864–1962), український графік, художник, іконописець, письменник працював у галузі станкового і монументального живопису, книжкової ілюстрації.

У 1948 році Іван Сидорович у співавторстві із своїм учнем Ф. Коновалюком ілюструє «Енеїду» Івана Котляревського. Тут колористична манера яскрава, часто побудована на контрастах. Ілюстрації тем сатиричні, як і в «Пана Халявського», однак тон інший: замість гумору гротеск. Українізовані олімпійці греки і латиняни, перенесення українського побуту в чуже оточення – все це викликає стільки зумисних алогізмів. Цікаво зроблені заставки та кінцівки до «Енеїди». Це контурні малюнки: шаржі, батальні сценки.

Протягом багатьох років сприяв формуванню характерних ознак мистецтва книги як художник і вихователь молоді Василь Ілліч Касіян (1896–1976). Його багатогранна художня творчість та громадська діяльність залишили глибокий слід в українському мистецтві.

Василь Касіян як художник-ілюстратор ніколи не був байдужим ремісником, що виконує малюнки до будь-якого замовленого літературного твору. Касіянові ілюстрації відрізняються народністю типів, простотою вислову, ясністю сюжетної лінії. В його малюнках немає артистизму й зовнішнього блиску, вони дуже прості, навіть наївні. Але це не дилетантська наївність, а вміння автора знайти таку графічну мову, яка відповідає змісту й духу літературних творів. Згадуючи ілюстрації до «Енеїди» І. Котляревського, можна зазначити, що композиції ілюстрацій надзвичайно динамічні, в них відчувається любов митця до складних ракурсів. Вони побудовані на багатоплановості розкриття сюжетних ліній, при збереженні єдиного композиційного центру.

В 30-ті роки багато й плідно працював у галузі книжкової графіки Михайло Дерегус. Він створив ряд ілюстраційних циклів. Ще з дитинства багато читав і мріяв ілюструвати книжки.

Великий інтерес художник виявляє до історичного минулого нашої Батьківщини. Його приваблюють героїчні, сповнені романтизму образи. Тому він охоче ілюструє книги, в яких змальовані події значні, виняткові, а герої – мужні, статечні, красиві, величні і благородні у своїх вчинках, щирі і відверті у почуттях. В образах козацтва і трудового селянства Дерегус підкреслює відвагу, звитяжність, вірність обов'язку і разом з тим людяність і поетичну вдачу. Такі його ілюстрації до поеми «Енеїда» І. Котляревського (1936), «Тараса Бульби» (1952), «Вечорів на хуторі біля Диканьки» та «Миргорода» (1947–1951) М. Гоголя.

Відносно ілюстрацій до «Енеїди» Котляревського художник розповідав: «Це сталося давно, 1937-го, у Харкові, побачили світ мої перші ілюстрації до

«Енеїди» І. Котляревського. Соковитий гумор поеми я сприйняв по-своєму. Мені навіть докоряли, що ці ілюстрації надто експресивні. Але, як вважав, саме так треба було сприймати цей своєрідний памфлет на кріпосництво. От з цього часу я і почав звертатися до ілюстрування художньої літератури».

Поряд з визначними майстрами першої половини ХХ століття такими, як В. Касіян, М. Дерегус, І. Їжакевич, починають працювати і випускники художніх вузів, для яких творча зрілість настала вже після Другої Світової війни. В еволюції мистецьких форм неможливо точно визначити час народження нового, ми не можемо провести якоїсь межі, що відділяла б творчість майстрів старшого покоління від активного зростання творчого доробку тих, що йдуть на зміну.

Якщо творчість майстрів старшого покоління помітно об'єднує спільність образно-стилістичних засобів, то молодше покоління незмінно прагне до особистої неповторності.

Період 50–70-і роки, що синтезує надбання українських графіків першої половини двадцятого століття, позначений активними пошуками нових форм художнього оздоблення книги, духом новаторства, пошуками національної своєрідності образної мови, сприйняттям книги як підпорядкованого законам архітекtonіки єдиного художньо-поліграфічного організму. В цей час розпочинають свій творчий шлях молоді художники, імена яких в історії українського мистецтва з часом об'єднують терміном «шестидесятники», а їхні творчі здобутки визначають та презентуватимуть принципово новий напрям в українській графіці.

Отже, друга половина 50-х років ХХ століття відкриває новий етап у становленні української книжкової графіки, який закономірно був підготовлений як багатьма історично-суспільними процесами у розвитку країни, так і складним поступальним шляхом, який пройшло мистецтво книги. Цей час незмінно характеризується в українському мистецтвознавстві, як період піднесення, розквіту, новітніх досягнень в галузі вітчизняного графічного мистецтва. Саме тоді почала творити плеяда молодих, яскраво-індивідуальних, талановитих митців: Г. Якутович, Г. Гавриленко, О. Губарев, О. Данченко, Г. Малаков, С. Адамович, А. Базилевич, М. Компанець. Саме в їхній творчості найбільш характерно визначилися провідні риси тогочасного мистецтва української графіки. Проте не слід забувати, що в цей час продовжували плідно працювати і майстри старшого покоління: В. Касіян, М. Дерегус, В. Литвиненко, О. Довгаль та інші, чия творчість за стильовими і формальними ознаками, як правило, є візиткою 40–50-х років ХХ ст. [1, 128]. «Перед молодим поколінням графіків постали нові завдання, що вимагали абсолютно нових виражальних засобів, нових форм образотворення піднесених на висоту загальнолюдських філософських узагальнень і в той же час глибоко національних за суттю» [3, 12-13].

Друга половина 50-х років ХХ ст. ознаменувалася активними пошуками художниками-ілюстраторами нових виражальних засобів, що сприяли б асоціативно-узагальненій передачі змісту літературного твору. Це помітно вирізняє серед сучасників творчість Анатолія Базилевича (1926–2005) – народного художника України. Особливістю його образної мови є прагнення максимально наблизитися до стилю літературного твору, дати глибоку психологічну характеристику головним героям. В цьому і полягав своєрідний творчий метод митця: він шукав відповідних за рисами зовнішності та поведінки людей, що ставали прототипами персонажів літературних творів.

Найвищою вершиною в творчості А. Базилевича стала робота над «Енеїдою» І. Котляревського. Ілюстрації відзначаються складністю композицій, динамічних і разом з тим чітких і зрівноважених. Художником було виконано сто тридцять ілюстрацій, розроблений макет і оформлення книги. А. Базилевич ніколи не ставив перед собою суто формальних завдань, віддаючи пріоритет розкриттю ідеї літературного твору, психологічній характеристиці персонажів [4, 18].

Сплав різних художніх напрямів, творчих манер і стилістичних уподобань й

створив передумови виникнення такого різнопланового творчого доробку народного художника України Олександра Данченка (1926–1993). Митець дотримувався принципу, за яким кожна нова робота над ілюструванням книги вимагає звернення до певної графічної техніки, що є найбільш відповідною тематиці, відтвореному часові, конкретним образам літературного твору. Ця ж тенденція проявилась і в ілюстраціях до «Енеїди» І. Котляревського, виконаних в техніці лінориту (1969) і стилізованих під розпис древньогрецької кераміки. Загальний образ, обраний О. Данченком для «Енеїди» – урочиста процесія. Створений ним цикл ілюстрацій є цілісним фризом, до того ж фризом замкненим. Сцени, що змінюють одна одну відповідно до сюжету поеми, підпорядковані єдиному руху. Тому особливу, винятково важливу роль в ілюстраціях О. Данченка відіграє ритм, який поєднав античні мотиви з українським фольклором. Ця робота увійшла в золотий фонд української національної художньої культури.

Помітним явищем у вітчизняному образотворчому мистецтві кінця 60-х років ХХ ст. стала серія ілюстрацій, створених Миколою Компанцем до п'єси Івана Котляревського «Наталка Полтавка» (1969 р.). Митець власною творчістю збагатив духовну скарбницю українського народу, його графічне мистецтво наповнене глибоким внутрішнім змістом та оригінальним образним вирішенням.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Таким чином, досліджуючи та аналізуючи специфіку стилістичних прийомів мистецької спадщини ілюстрування творів Івана Котляревського можна зазначити, що, як у літературі, так і в образотворчому мистецтві завжди існує підтекст, який завдяки своїй багатій асоціативності безмежно розширює можливості впливу на читача і глядача, а перед митцем розкриває широкі можливості вільного тлумачення певних образів і тем. Художник-ілюстратор, спираючись на відтворену письменником дійсність збагачує літературний матеріал власним життєвим досвідом, власними асоціаціями, особистим ставленням до твору. Саме у виборі найважливішого з точки зору ілюстратора й визначається його творча індивідуальність, світогляд та його тенденційність. Це пояснює стилістичну різнохарактерність трактування творів Івана Котляревського в ілюстраціях різних художників.

Література

1. Белічко Н. Ю. Книжкова графіка 50-70-х років ХХ століття / Н. Ю. Белічко. – К.: 2003. – 142 с.
2. Білецький П. О. Георгій Нарбут: альбом / П. О. Білецький. – К.: Мистецтво, 1983. – 118 с.
3. Владич Л. В. Мовою графіки / Л. В. Владич. – К.: Мистецтво, 1967. – 248 с.
4. Криволапов М. О. Анатолій Базилевич / М. О. Криволапов. – К.: Мистецтво, 1976. – 96 с.
5. Лагутенко О. А. Українська графіка першої третини ХХ століття / О. А. Лагутенко. – К.: Грані-Т, 2003. – 128 с.

References

1. Belichko, N. U. (2003). Book graphics. Kyiv [in Ukrainian].
2. Biletsky, P. O. (1983). Georgy Narbyt: album. Kyiv: Mistectvo [in Ukrainian].
3. Vladich, L. V. (1967). In language of graphics. Kyiv: Mistectvo [in Ukrainian].
4. Krivolapov, M. O. (1976). Anatoli Bazilevich. Kyiv: Mistectvo [in Ukrainian].
5. Lagytenko, O. A. (2003). Ukrainian graphics of the first third of the XX century. Kyiv: Grani-T [in Ukrainian].